

NOTE ȘI DOCUMENTE

EMINESCU ÎN LIMBA ITALIANĂ

DE

ST. CUCIUREANU

Acum două zeci și cinci de ani, cind s-a implinit jumătate de veac de la moartea lui Eminescu, publicațiile literare din acea vreme au răspuns inegal și sporadic cultului general pentru poet. Oficialitatea nu s-a zmuls din sterilitatea preocupărilor zilnice pentru a comemora o dată istorică, slăvind cum trebuia, amintirea acelui care „cu gândiri și cu imagini” domina inima națiunii, uimind pe cei ce i-au cercetat scrisul, păminteni și străini laolaltă.

În toiu apatiei instituțiilor și a delăsării oamenilor de litere au apărut toluși manifestări ca de pildă aceea a revistei „Converbiri literare”. „Converbirile” și-au făcut datoria alcătuind un tom de aproape o mie de pagini, cu colaborări diverse, în care cercetătorul de azi poate culege date utile căutării sale. Însuși autorul articolelui de față reține din acel volum comemorativ o serie de informații utilizate aici.

Față de știrile apărute în 1939 în „Converbiri literare” în legătură cu primele traduceri italiene din Eminescu, nu cunoaștem ca în cei două zeci și cinci de ani, trecuți de atunci, să fi apărut date noi. Reluăm aşadar mai întii informația veche, intervenind cu aprecieri impuse de apariția unor noi traduceri italiene.

Primul tradator italian al lui Eminescu este Marco Antonio Canini. Unul dintre „cei mai bizari reprezentanți ai Risorgimentului italian în străinătate”¹, ne-a cunoscut țara și limba și, intors în Italia, a fost „preocupat de răspindirea cunoștințelor despre romini”². A ambicionat, printre altele, la titlul de poet. Colectia de poezii originale, cu titlul *Amore e dolore*, ni-l înfățișează în adevăr ca pe un om cu posibilități, însă Canini rămine ancorat în idealul artistic al unei epoci depășite. Pe lingă aceasta spiritul său neastimpărat, refractar căutării formale, nu s-a putut realiza în scrieri elaborate atent, în timp.

Mai curând decit prin poezia proprie Canini rămine printr-o vastă antologie de poezii de dragoste³, adunate și traduse, la bătrînețe, dintr-un număr mare de limbi

¹ N. Iorga, *Un pensatore politico all'epoca del Risorgimento*, București, 1938. Citat și în *Istoria românilor prin călători*, precum și în *Cîteva știri nouă la Istoria românilor*.

² Cf. Al. Marcu, *Romanticii italieni și români*.

³ *Il libro dell'amore*, în mai multe volume.

străine, printre care și limba noastră. În primul volum al antologiei⁴ figurează Heliade Rădulescu, apreciat ca fiind cel mai de seamă poet român, apoi Alexandrescu, Alecsandri și alții, nu însă Eminescu. Autorul se scuzează în prefată că n-a tradus mai mult din românește, din lipsă de cărți. Cu volumul al doilea⁵ asistăm la prima tâlmăcire italiană, după cîte știm, a unei poezii din Eminescu și aceasta este sonetul *Sunt ani la mijloc*. În următoarele volume⁶ apar sonetul *Cînd însuși glasul și Dorința*.

Nu vom face o analiză amănunțită a acestor prime versiuni italiene din Eminescu, ci ne vom înărgini la o evaluare sumară. În prealabil ne gîndim la felul în care se poate întimpla ca un nume oarecare să fie reînăudit de posteritate printr-o apropiere atât de fortuită ca aceea a lui Canini, astăzi în Italia ca și necunoscut, de poetul pe care nu-l bănuia și fi pentru români, în anumite privințe, ceea ce Dante înseamnă pentru italieni.

Sunt ani la mijloc face parte din mănușchiul de sonete în care poetul ca într-o „duice evlavie” invocă imaginea iubitei de altă dată. În cele patru strofe plutește o aură nostalgică, amintitoare a celor mai pure creații similare dantești și petrarchesti. Atât ca atmosferă cât și ca tehnică Eminescu apare creatorul absolut al acestui tip de sonet în literatura română. Lui Canini, ca italian, i-a venit lesne să readucă, să spune la izvorul prim, ideea și intonația sonetului, atât de italian prin el însuși. Din păcate transpunerea să rămîne la această „calificare”. Traducătorul reține, în mare, conținutul strofei dar îl trece prea liber în tiparul propriu, în aşa fel încât, dacă cititorul, mai ales italian, simte efectiv melancolia originalului, el pierde multe tonuri prețioase care, apoi, se încheagă la Eminescu într-o chemare cu semnificații adinții și delicate. De pildă Eminescu începe:

*Sunt ani la mijloc și-ncă mulți vor trece
Din ceasul săn în care ne-nălnirăm,
Dar tot mereu gîndesc cum ne iubirăm,
Minune cu ochi mari și mină rece,*

iar Canini, desinvolt și strîns de cerințele prozodice, preschimbă „ceasul săn” al „nălnirii” dintii cu cele ale intrevederilor repetate, adăugind categorică declaratie din versul al treilea, și nereușind în traducerea „minunii” prin o *donna* (Dante spune asemănător cu Eminescu: *E par che sia una cosa venuta / Dal cielo in terra a miracol mostrare*):

*Il tempo m'ha involato la santa ora
In cui scorgeati: son que'di lontani.
Pure a te con amor io penso ognora,
O donna che hai grandi occhi e fredde mani.*

Cu omiteri, adăogiri și modificări mai mult sau mai puțin esențiale rezolvă Canini și celelalte două traduceri. Fără indoială imaginea poetului român este serios retușată în cele trei piese *d'amore* ale lui Canini. Vina o poartă întii de toate traducătorul, apoi epoca în care a trăit, în fine Eminescu însuși. Primul, fiindcă a lucrat fără migala cuvenită, deși nu lipsit de talent, a doua fiindcă nu delimită riguros, cum se obișnuiește astăzi, munca traducătorului, iar Eminescu, după mărturisirea italienilor însiși, este foarte greu „vai! ca și imposibil” de tradus. Ne place să adăugăm totuși

⁴ Apărut la Veneția, 1885.

⁵ Veneția, 1887, p. 94.

⁶ Veneția, 1888, p. 118 și Veneția, 1890, p. 227.

certificatului dat traducătorului un text de epocă. În „Universul” din 30.V.1886 i se adresa lui Canini, pentru traducerile apărute pînă atunci, următorul omagiu: „Trebuie să sim recunoșcători marelui filozom, să arătăm că prețuim frumoasele sentimente pe care nu a incetat niciodată să le nutrească pentru națiunea noastră, și să-i mulțumim pentru grijă sa de a face să se cunoască pretulindeni unde se vorbește sau se citește limba italiană producțunile literaturii noastre”.

Merite deosebite pentru difuzarea literaturii romîne în Italia și, prin limba italiană, în alte țări europene, a avut, la vremea sa, Pier Emilio Bosi. Autor a două volume de poezii ostășești, în felul lui Déroulède, cu care a și ținut corespondență, militar de carieră, Bosi a fost un excelent traducător din romînă, franceză, spaniolă. A învățat limba romînă ca autodidact după gramatica lui Romeo Lovera, despre care vorbim mai încoło, completind ulterior opusculul acelaui într-o încercare proprie, rămasă inedită. În 1901 a venit la București unde a ținut o conferință la Ateneu, pe care a publicat-o în Italia sub titlul *Italia e Romania*. La Salerno, unde a murit, autorul acestor rinduri i-a cunoscut biblioteca romînească alcătuită din peste o sută de volume de literatură, istorie și.c. cercetîndu-i corespondența cu literati și oameni de cultură romîni, italieni și din alte țări. În afară de conferința amintită, Bosi a intenționat să publice o antologie a literaturii romîne, alcătuită din traducerile apărute între 1905—1907, în revista florentină „Nuova rassegna di letterature moderne”, unde tinea rubrica romînă. Antologia, pe care o intitulase *Fiori rumeni*, împreună cu gramatica romînă, ambele nepublicate, se află în posesiunea subsemnatului. Mai amintim aici că scriitorul s-a străduit spre sfîrșitul vieții să înființeze în cadrul Institutului Oriental din Neapole un curs de limba romînă, intenție în care n-a reușit.

În cei doi ani de colaborare la „Nuova rassegna” a tradus din diferiți autori români, proză și poezie, fără a vădi, trebuie să recunoaștem, un discernămînt critic și istoric deosebit. Pe lîngă lipsa de orientare Bosi s-a dovedit prea subiectiv în aprecierea unor scriitori pomeniți astăzi în istoriile literare doar în însiruiră cu valoare documentară. Pe de altă parte, în acea vreme, Bosi putea fi derutat chiar de unii literati români. Cu el sănseamă deosebită de Canini în privința conștiințiozității lucrului și calității traducerilor. Înainte de a le analiza se cade să subliniem faptul important că lui Bosi îi datorăm cea dintîi prezentare italiană a lui Eminescu. Aceasta se întruchipă inițial din presa editiei Maiorescu, dar sunt utilizate și alte izvoare. Poetul român este pomenit de mai multe ori în paginile revistei florentine, însă articolul rezumativ de care vorbim apare în numărul 20 (1906). Se redau aici în linii mari viața și opera poetului, rostindu-se adevăruri ca acestea:

Eminescu este „astăzi, poetul cel mai prețuit, cel mai studiat de tinerimea atrasă totdeauna de poeții durerii, de poeții care au lăsat în versurile lor fărime de suflet și lacrimi nestinse”, iar în opera lui Eminescu se oglindesc adînc întîmplările amare ale existenței sale. În scurta-i viață, continuă autorul, el a desfășurat o muncă „prodigioasă” care este dată ca exemplu poeților tineri, preocupăți mai mult de editor decit de desăvîrșirea operei. Bosi reține, de bună seamă, constatarea altora că „Eminescu a reușit să ridice ziaristica romînească la o înălțime și o nobilitate de formă înainte vreme nici măcar tentate”. După paralela cu Leopardi și invocarea lui Schopenhauer, urmează mărturisirea, indecibele valabilă și astăzi, a traducătorului:

„Cum aș vrea acum să citez vreunul din versurile sale: fie ele din *Venere și Madonă*, din *Luceafărul* sau din *O mamă, dulce mamă!* Însă a le desprinde din întreaga sa lîrică îmi pare a fi un sacrilegiu. Voi da în schimb mai încoło cîteva

cercați, deși versurile lui Eminescu, așa cum se întâmplă cu poeții de formă desăvîrșită, pierd foarte mult prin traducere".

Poeziile alese de Bosi sunt în număr de patru. Despre a cincea traducere, de care amintesc Ramiro Ortíz în nota bibliografică a volumului său de traduceri a poeziei lui Eminescu, n-am aflat pînă acum nimic. Tîsăpatru urmău să figureze și în proiectata antologie.

Piesele traduse de Bosi sunt *Venere și Madonă*, *Veneția*, *Și dacă ramuri și Singurătate*, și apar în *"Nuova Rassegna"* (1906 și 1907). Conștient de răspunderea sa de interpret în limba proprie a unui poet de talia acelui pe care îl avea în față, Bosi își indeplinește dificila misiune, fără a sacrifica substanțial originalul. Practica sa de traducător îl șurează mult lucrul iar vocația poetică îl îngăduie să realizeze copii prin care cititorul italian poate intui clar arta și suflul liric, eminescien. *Venere și Madonă*, de pildă, începe astfel:

*Ideal perso nel buio di un mondo omai senz'orma,
Mondo pensante in mili, parlante in versi d'or
Oh! ti vedo, l'ascolto, dolce e tenera forma
Entro un cielo di stelle, pien d'altri Iddii ancor l,*

continuind pe același ton și ritm pînă la capăt. Prin acel buio în loc de *notte* autorul redă integral sensul ideii lui Eminescu din versul inițial:

Ideal pierdut în noaptea unei lumi ce nu mai este.

Versi d'or pentru „poezii”, *tenera* în loc de *giovane*, eventual *giovine* sau altcum, și chiar *forma* pentru „veste” conferă versului italian al lui Bosi un oarecare lustru, traducătorul excelind în direcția aceasta și în celelalte interpretări. În versul al patrulea ideea lui Eminescu suferă o ușoară deviere și sărcăire expresivă, fapt care în aite locuri se infățișează cu mult mai reliefat. Pe de altă parte face placere cădența, aproape egală cu a originalului, a unor versuri ca acestea, din sonetul *Veneția*:

*Qual cimitero morta è la città
Prete-vetusto di vetuste età
San Marco, tetro, mezzanotte batte ..*

*E in voci di sibilla a l'aere sialte
Queste, rintocca, sillabe fatali
— „Non rivivono i morti! Ah, è invan, mortali!” —*

mai puțin vizibila eroare a traducătorului cu *Ah, è invan, mortali!*, mărturisită învoluntar în nota cu care însoțește poezia:

„Este acesta unul dintre rarele dar foarte frumoasele sonete ale lui Eminescu și este poate cel mai cunoscut. A-l traduce, vai, și ca și imposibil, mai ales pentru ultimul vers: „Nu-nvie morții — e-n zadar, copile!”, al cărui înțeles ar fi mai precis: *Non rivivono i morti, fanciulli che siete!*, însă în ce privește restul, cred, traducerea nu este trădare”.

Recomandindu-se de la sine versiunilor în limbi străine, *Singurătatea* poetului român reinvie cu cenușiu și trist și sub pana lui Pier Emilio Bosi. Dacă n-ar fi fost abaterile te senso vano dell'arte (strofa 6), ecco și pensiero (strofa 7) și altele, aprobaarea cititorului ar fi fost integrală căci iată, de pildă, mersul expeditiv al transpungerii italiene:

*Giù, colle cortine abbassate
Io seggo al mio tavol di pino
Vampa il foco nella stufa...
Pensieroso il capo io chino.*

*A nugole, a nugole in mente
Mi van le illusioni -- e par suoni
Tra i vecchi muri, qual grillo,
L'eco dei ricordi buoni*

Pe lîngă traducerile, aici sumar prezentate, acest prieten devotat al țării noastre mai publică, în „Nuova Rassegna” (1907), strofa din *Epigonii*, dedicată lui Mușescu, precum și strofa 15 din *Mortua est*.

Al treilea nume, de care se leagă destinul italian al lui Eminescu, e cel al lui Romeo Lovera. Și acesta își are locul său în istoria raporturilor culturale italo-române. A predat limba română la Universitatea din Torino. Fără să fi fost un învățător, Lovera are meritul de a fi publicat, în cunoscuta editură Hoepli din Milano, prima gramatică italiană a limbii române (1892), apărută apoi în mai multe ediții. Este sigur, după cum am văzut mai sus, că Bosi s-a folosit de ea și a intenționat să o completeze cu cunoștințe proprii. În 1908 Lovera a publicat la Milano opusculul *La letteratura rumena cu o scurtă crestomație și un „dizionario esplicativo”*. În prima ediție a gramaticii el traduce în proză și dacă ramuri, reluată cu ușoare modificări în ediția următoare (1906), în care se inserează și o scurtă notă biografică (p. 146) asupra lui Eminescu. În *Letteratura rumena* este prezentată, relativ destul de larg, viața și opera poetului, însotite de traducerea, — făcută de Bosi dar puțin diferită de cea apărută în revista florentină amintită, — a poeziei *Singurătate*. Cu intervenții și erori urmează *Epigonii*, după care se prezintă mai bine *Venere și Madonă*, *Peste virfuri* și o strofă din *Mortua est*, fără ca autorul să denote inclinații vrednice de subliniat, intențiile sale răminind didactice, așa cum o dovedesc, de exemplu, versurile plate, dispuse după cum urmează:

*E se i rami batton contro i vetri e se i pioppi tremolano, è per averti in mente,
è perchè tu adagio ti avvicini.*

De la aceste prime tentative trece, după cit ne-am putut informa, un răstimp de cădere în jurul lui Eminescu pînă cînd strălucirea sa, cu mult dincolo de granițele pămîntului care l-a născut, trezește uimirea profesorului Ramiro Ortiz care, în colaborare cu Enrico Perito de la Istituto Magistrale E. Pimentel—Fonseca din Neapole, publică în revista „Fanfulla della domenica” (17 februarie 1917) traducerea unor poezii, incluse ulterior (1927) în volumul de traduceri efectuate de Ortiz singur. Înainte de a ne opri la acestea se cuvine să semnalăm studiul monografic pe care îl dedică lui Eminescu un învățător de talia lui Carlo Tagliavini în revista „Europa Orientale” (III, 1923, nr. IX—XI). Michele Eminescu (I. L'uomo — II. L'opera — III. Bibliografia) al profesorului Tagliavini înseamnă prima contribuție italiană științifică, asupra poetului român, constituind sub toate raporturile o bază solidă de plecare pentru cunoașterea lui Eminescu în Italia și adăugind, cum stim cu toții, încă un titlu la meritele însemnate, pe plan literar și lingvistic, în relațiile dintre țara noastră și Italia, ale profesorului C. Tagliavini de la Universitatea din Padova. Cercetătorul va reține, desigur, pătrunderea și simțul literar al autorului traducerilor din monografia amintită care, deși nu au alt scop decît să ilustreze expunerea, se impun prin calități expresive deosebite.

În 1927 apare aşadar prima prezentare, în volum, a poeziei lui Eminescu în Italia. Ea se datorează fostului profesor de limba și literatura italiană la București, Ramiro Ortiz, a cărui filolog și istoric literar care ne-a cunoscut bine țara și cultura, lăsând la moartea sa multe regrete din partea românilor. *Mihail Eminescu, Poesie, prima versione italiana dal testo rumeno*, cu introducere, bibliografie, note și portretul lui Eminescu tânăr, este cea dintâi carte de vizită cu care opera sa se recomandă italienilor. Apărută în editura Sansoni din Florența, carteau cuprinde, în studiu temeinic informat asupra operei și vieții poetului. Creația acestuia descurajează pe critic, situindu-l pe o poziție ca aceasta:

Măreția lui Eminescu sparge „comodele cutiuțe ale unei anumite critici”. „Nu mai un De Sanctis sau un Renato Serra, mai mult poate acesta... ar putea să se incerce” în analiza artei eminesciene, căci el are nevoie de un spirit de critic-poet în care să-și regăsească ecou și viață acea poezie infinit dulce și sugestivă, delicată, aerică, al cărei farmec constă mai mult în sentimentele sugerate de versurile incredibil armonioase și muzicale decit în ceea ce realmente spun” (p. LXII).

Lucrarea lui Ortiz a fost primită la vremea sa de critica noastră îndeobște cu entuziasm. Printre cei care au criticat-o se înscrie, cu mult prea tranșant, prof. Leca Morariu⁷. Ironic, de o caușicitate înveninată, dur în expresie, eminescologul român depășește în general adevărul, socot, din motivul că, pătruns că atât lume de farnecul poeziei lui Eminescu, pe care îl cercetează și îl descoperă în multe contribuții, scăpă din vedere faptul simplu dar esențial că una este creatorul și alta copia în altă limbă, italiana răminind din mai multe motive mai puțin adevărată transpunerea liricăi eminesciene.

Oricum ar fi, aprecieri ca „traduttore — traditore”, „record al decepției” (p. 5), „proză grunzuroasă” (p. 7), „dezolant pustiu” (p. 10), pe lingă că trec dincolo de adevăr, arată că pornesc dintr-un sentiment mărturisit, față de „acei cenaci — Lovinescu, în care traducerea italiană a lui Eminescu, săvîrșită de R. Ortiz, a fost atât de lărmuitor sărbătorită” (p. 19). În schimb observațiile și rectificările lui Morariu la studiul introductiv al lui Ortiz rămân valabile⁸.

Măsura unei judecăți obiective asupra lucrării s-a impus și de data aceasta cu trecerea anilor. Intenția lui Ortiz a fost de a îmbrăca atent în haină literară italiană conținutul poetic, mai mult decit de a se încerca într-o imitație plină de greutăți, calitatea primă a traducerii răminind fidelitatea față de fond⁹.

Pe de altă parte criticii, inclusiv Leca Morariu, sint de acord în a evalua rezultatele fericite la care s-a ajuns în partea finală a traducerii Ortiz, unde acesta colaborează cu E. Perito la transpunerea în „graioase versuri italiene” a 13 poezii. Abreviind discuția, citez paralel, spre documentare directă, două strofe:

Ortiz:

*Così fresca rassomigli
Al fiore bianco del ciliegio,
E quale un angelo tra gli uomini
Sulla mia strada apparì
(Atât de fragedă)
Pieni di sonno gli uccellini*

Ortiz — Perito:

*Così florida, tu pari
Del ciliegio il niveo fiore
E sul mio cammino appari
Qual celeste abitatore.
Sonnolenti gli uccelletti*

⁷ Eminescu în italienește I (sic) Extras din Buletinul „Mihai Eminescu”, VI, 1935.

⁸ Vezi de pildă p. 10, 11, 18, 19.

⁹ Petru Iroaie, Eminescu și Italia, în „Conv. lit.”, 1939, p. 1112—1113.

*Al nidi si raccolgono
Si nascondono fra i rami...
Buona notte!*
(Somnoroase păsărele)

*Vanno ai nidi, a schiera a schiera
Si nascondono tra i rametti:
Buona sera!*

La cunoașterea lui Eminescu în Italia contribuie și N. Iorga. În același an cu publicarea tălmăcirii lui Ortiz, apare (în editura Hoepli din Milano) conferința despre Eminescu a istoricului român¹⁰. Eminescolog și el, evocator talentat și stihiitor însuși, conferențiarul își reazimă expunerea pe 5 traduceri integrale și 16 parțiale din poeziile aceluia pe care-l prezenta italienilor, în limba lor. Lăudabil și în același timp semnificativ este faptul că traducătorul menține ritmul originalului, deoarece „quel ritmo... è più che parte integrante, parte essenziale di ogni opera poetica”. Transpunerile sale, interesante, pot oferi prilej de meditare asupra felului în care este posibil un Eminescu în limbi străine.

Cuprindem aici în prezentarea noastră cronologică alte trei nume. Ajutat de Ortiz și de Leca Morăriu, Francesco Politi reușește să reediteze un Eminescu de o fidelitate admirabilă. Informația noastră reducindu-se pentru moment la cele scrise de Iraie în contribuția amintită, ne limităm să reproducem, după același izvor, strofele initiale din *Mai am un singur dor*:

*Né più sospiro ancor,
Se non di esalare
Col giorno che tacito muor
Sull'orlo del mare*

*Che il sonno mi sia lene,
Le selve vicine;
E le onde senza confine
E plaghe di cielo serene*

Mortua est, De cîte ori, iubito.. și Kamadeva solicită muza lui Enzo Loretii, căruia îi datorăm printre altele un foarte bun manual bilingv de italiană. Și prof. Loretii a cunoscut foarte bine limba română, avind prin aceasta drumul deschis pentru înțelegerea lui Eminescu. Tustrele poeziile se publică în „Convorbiri literare” (1939). Dacă prima este redată în vers liber, ultimile două constituie realizări prozodice valoroase, în care Eminescu apare cu orchestrația sa insinuantă, în felul următor:

*Ogni qualvolta, amata, di noi due mi rimembra
Dinanzi à me un oceano di ghiaccio apparir sembra*

(De cîte ori, iubito...)

*Per guarir l'animo mio
Coi dolori di chi ama,
Invocai nel sonno Kama
Kamadeva, indico dio.*

(Kamadeva)

În aceeași formă artistică apar traducerile unui alt italian, familiarizat și el cu limba română. Observăm cu acest prilej că în bună măsură Bosi și mai cu seamă Perito, Politi și Loretii îl premerg pe Raffaele Amici, fără ca în jurul lor să se fi făcut prea mult zgomot, evidențiindu-se calitatea versiunilor efectuate de ei într-o formă demnă de Eminescu. Și cel din urmă, trăind cîțiva ani în țara noastră, a intrat

¹⁰ N. Iorga, *Conferenze italiane sulla nazione romena*.

în orbita atracției eminesciene intuind cu precizie geniul poetului român. Cele cîteva traduceri ale lui ar putea alcătui, împreună cu ale precedesorilor, acum amintiți, o remarcabilă antologie a unui Eminescu destul de autentic, în limbă italiană. Iată de pildă, cîte ceva, din versurile fin lucrate, ale lui Amici. *Scrisoarea III* începe, astfel:

*Un Sultan di quei ch'han regno sovr'un popol qualsisia,
Che pur essi mutan patria col mutar la masseria,
Sulla terra con la destra per cuscino si dormiva;
Però l'occhio chiuso fuori, nell'interno si ravviva:
Vede come giù dal cielo scivolando va la luna
Ed a lui si fa vicina trasformata in vergin bruna...*

continuînd cu același ton și cadență eminesciană pînă la sfîrșit. Nu ne putem reînă de a nu reproduce scînteietoarele replici dintră sol, apoi Mircea, și Sultan:

*Baizette, lui squadrandò, con disprezzo gli domanda
— „Che vuoi tu?“ —
— „Noi? Buona pace! Poi, se non vi fa spiacere,
Il mio Sire il gran Sultano bramerebbe di vedere“
Ad un cenno si fa largo, ver la tenda ecco venire
Un Vegliardo schietto schietto nel parlare e nel vestire...
— „Tu sei Mircea?“ —
— „Sì, Sultan!“ —
— „Son venuto accchè m'inchini,
Se non vuoi che la corona ti transmuti con gli spini“. —*

Traducerile lui Amici au apărut în „Con vorbiri literare“ (nr. 7—8, 9—10, din 1943).

În 1941, „l'ardua impresa“ a unei masive tălmăciri a poeziei lui Eminescu revine lui Umberto Cianciolo. Profesor de limba și literatura italiană la universitățile din București și Cluj, după o scurtă sedere în țara noastră, Cianciolo a învățat lesne limbă română (ca pregătire este romanist, elev al lui Giulio Berthoni) și, curajos dar profund conștient de aspira întreprindere, s-a decis să ofere italienilor un al doilea volum Eminescu, după cel al lui Ortiz. Cartea sa, intitulată *Poesie scelte di Mihai Eminescu*, prezintă o Introducere bazată pe informație amplă, caracterizîndu-se prin acuitate analitică, și considerații întemeiate pe izvoare de prima mină precum studiile acad. G. Călinescu, D. Caracostea, I. E. Torouțiu, Buletinul „Mihai Eminescu“, edițiile acad. Perpessicius, D. Murărașu, C. Botez și altele, nelipsind informația italiană prin Ortiz, Tagliavini, Bertoni, la care se adaugă L. Găldi, P. Iroaie și alții. Acest studiu introductiv a apărut apoi în extras în traducere rominească.

Volumul s-a publicat sub auspiciile Institutului de filologie romanică de la Universitatea din Roma, adresindu-se în special studenților și cadrelor didactice de la filologia romanică, fapt pentru care s-a dat, paralel cu traducerea italiană, textul romînesc. Ieșit în editura Societă tipografica modenese, reproduce inițial sculptura lui O. Han, după masca mortuară a poetului. Autorul indică principalele surse bibliografice iar la sfîrșit se rezervă un număr de 15 pagini de note privitoare la textul celor 22 poezii traduse, și la alte probleme legate de el.

Intenția inițială a lui Cianciolo, de a pune la îndemnă studenților italieni textul romînesc al unui poet de valoarea lui Eminescu, în scopul de a le înlesni studiul limbii romîne, o intenție aşadar didactică, s-a concretizat într-o tălmăcire fidelă, însă consecvent bogată în soluții stilistice de un rafinament ce ține în bună parte de experiența și sensibilitatea unui adevărat poet. Dacă unii recenzenți români au

rămas prea puțin simțitor la aceste insușiri, situația se explică și prin faptul că traducerea în discuție s-a făcut în proză. Uneori criticii, ca și în cazul lui Ortiz, au fost subiectivi sau prea puțin prieteni cu resursele limbii italiene. Ne referim mai ales la recenzentul din „Dacoromania” (X, II, 1943), căruia i-a răspuns I. E. Toroușu în „Converbiri literare” (LXXVI, 9–10, 1943, p. 694–698), discuție la care a participat și autorul acestui articol, după ce regretatul D. Popovici, cu știință și spiritul obiectiv cu care era înzestrat, spusea adevărul¹¹. În urma confruntărilor respective versiunea prof. Cianciolo a fost apărătă de obiecționi vădit nedrepte.

În *Antologia* italiană a poeziei românești, de la începuturi și pînă în prezent, apărută acum un an în Italia, fiind prefațată de poetul Salvatore Quasimodo, autorii ei Mario de Micheli și Dragoș Vrînceanu traduc 12 poezii din Eminescu. Observind în treacăt că poate acestuia i se cuvenea mai mult spațiu, atât în studiul respectiv săt și prin poezii, notăm rezultatul pozitiv al acestei fructuoase colaborări, recunoscut în presa noastră și cea italiană, chiar dacă autorii au folosit versul liber. Faptul le-a prilejuit pe de o parte observarea atentă a ideii, pe de altă alegerea termenului „ce exprimă adevărul”. Susținem afirmația cu soluții ca acestea:

*Quando non c'era la morte e nulla era immortale,
Néppure il seme di luce che genera la vita,
Quando non c'era né oggi né domani, né ieri, né sempre,
Perché il tutto era uno e l'uno era il tutto,
Quando la terra, il cielo, l'aria e l'universo
Appartenevano a ciò che non ha esistenza,
Allora tu solo esistevi. Così io mi domando:
Chi è dunque il Dio che i nostri cuori adorano prostratti?*
(Rugăciunea unui dac).

Figurează în *Antologie* poezile: *Împărat și proletar*, *Rugăciunea unui dac*, *De cîte ori, iubito...*, *La steaua*, *De-aș avea*, *Ce te legeni*, *Pe aceeași ulicioară*, *Luceafărul Criticilor mei*, *De-oî adormi*, *Seara pe deal*, *Trecut-ai anii*.

În 1964, prin grija Comitetului național pentru comemorarea a 75 ani de la moartea lui Eminescu, a Uniunii scriitorilor din R.P.R. și a Editurii «Meridiane» din București, apare într-un elegant voîlmaș, prefațat de Mihai Beniuc, *Luceafărul*, în limbile rusă, germană și italiană. Autorii traducerii italiene sunt Mario de Micheli și Dragoș Vrînceanu. Aceiași doi colaboratori selectaseră, cum am văzut, un număr de douăsprezece poezii din Eminescu, inclusiv *Luceafărul* pentru pomenita *Antologie* italiană a poeziei românești.

Fantastică alegorie a antinomiei tragicе dintre teluric și nemuritor își imprimă forță artistică chiar și în versul străin, lipsit de ritmul originalului, dar care vrea să-l sugereze. Pentru convingere să se compare două versiuni:

„O sanfter Stern, an einem Strahl! Lass dich Herniederschweben, /
Dring in mein Hauß und Herz zumal, / Erleuchte mir mein Leben!“
(de Alfred Margul-Sperber) și
— Oh, scendi carezzevole astro, / scivolando lungo il tuo raggio, /
entra nella mia casa, entra nell'anima mia, / e rischiarami la vita!

Traducătorii redau sensul și aleg cu grija expresia, dar în același timp trec, uneori, păr-mi-se prea lesne prin text: „Ci voi să mă deslege” = *ma io sapădo* *lă-berarmi*; „N-oî merge niciodată” = *ma io non posso seguirti*; „Pierind mai multe

¹¹ Cfr. D. Popovici, *Studii literare*, I, 1942.

zile" = *e ha spento la sua luce*; „...să nu mai stai / Pe gînduri totdeauna" = *Che tu non sia sempre cruciata*; „Si ochii tăi nemîșcători / Sub ochii mei rămîie..." = *I tuoi occhi immobili / sono più in basso dei miei*; apoi „Si-n treacăt o cuprinse lin / Într-un ungher degrabă" = *E mentre passa, senza rumore, / in un angolo in fretta la spinge* (poate *stringe*?) și a.

Realizare meritorie într-un cuvînt, răspunzînd țelului propus, de tălmăcire liberă, cu rezonanțe eminesciene, perceptibile, versiunea constituie o bază temeinică pentru o eventuală deplină elaborare poetică. Pentru moment ea înseamnă încă o contribuție la cunoașterea lui Eminescu în țara care adesea i-a chemat gîndul.

Cu prilejul aniversării a 75 de ani de la moartea lui Eminescu Italia aduce, în 1964, memoriei marelui poet și în același timp culturii noastre un valoros omagiu. Este meritul excepțional al profesorului Mario Ruffini, titularul catedrei de limba și literatura română de la Universitatea din Torino, de a fi comemorat evenimentul printr-un volum destinat să coincidă cu împlinirea centenarului introducerii învățămîntului limbii române la Universitatea din Torino, dată rememorată în cadrul festiv astăzi la Torino și și la București.

Prof. Mario Ruffini este un vechi prieten al țării și un temeinic cunoșcător al culturii noastre. Ajunge să ilustrăm aici numele său amintind dintr-o numeroasele-i contribuții importantă monografie, apărută cu ani în urmă, *La Scuola latinista transilvana*. La munca sa asiduă în ogorul literelor noastre se adaugă acum traducerea poezilor de dragoste ale lui Eminescu. Volumul apare la Torino. Cu el editorul Vincenzo Bona reia tradiția inaugurată de părintele său de a oferi italienilor, de anul nou, „o prețioasă și rară carte", tipărită în condiții tehnice și artistice excepționale. În prefața semnată de editor se cuprinde și această mărturisire: „Am gîndit că era de datoria mea să dau tiparului același volum pe care îl alesese, deja și-l îngrijise personal tatăl meu, pentru a nu lipsi prietenii săi și ai mei de paginile pașionate, umane, indurerate ale autorului *„Luceafărului”*. Cum se obișnuiește și publicarea operelor rare, editorul a decis tipărirea unui număr limitat de exemplare, ilustrate cu multă artă și sentiment de Maria Carla Prette. Avem în față unul din aceste exemplare.

Poesie d'amore ale lui Eminescu, traduse de Ruffini, apar cu textul romînesc paralel. Încluse în jumătatea a două a cărții, textele originale sunt de un real serviciu italienilor care învăță limba română, mai ales studenților de la filologia română. Procedind astfel Ruffini repetă experiența din 1941 a conaționalului Umberto Cianciolo, pe care de altfel îl cîtează la locul respectiv, cu aprecierea pozitivă cunență.

Introducerea profesorului Mario Ruffini stă alături și în unele privințe depășește prezentările similare anterioare. Bîzuindu-se ca și predecesorii săi imediați pe surse sigure, ea prilejuiește cititorului posibilitatea de a aprecia maniera savantă a criticului, de a supune unei analize sistematice și multilaterale lirica de iubire a lui Eminescu, în geneza, dezvoltarea și desăvîrșirea ei artistică în asemenea forme, încit prof. Ruffini recunoaște din pînă drepturile la universalitate ale poetului român.

Este neîndoios că cele 92 poesie *d'amore* au pretins traducătorului o muncă grea, după cum însuși mărturisește: „Mi-au cerut multe neliniști, multă trădă, răzgindiri, descurăjări, reluări”, putind să încheie pe bună dreptate, ca într-un fel de catarză antică „personal, sint mulțumit”, lăsând totuși criticii dreptul de a judeca lucrarea înșăpuită.

Fără a pretinde acest drept, înainte de a putea întreprinde o analiză paralelă temeinică, putem totuși de pe acum conchide cu siguranță că trădă autorului s-a încheiat cu bine. La aceasta au contribuit cunoștințele amănunțite de română ale traducătorului, colocviul său de atiția anii, cind însingurat, cind în prezență comentatorilor și natural, a predecesorilor italieni, precum și a multor eminescologi români și străini, cu poetul. Traducătorului îi se cuvin apoi cuvinte de laudă cu atât mai mult cu cît în acest prim volum¹² a fost atacat, în italiană, cel mai delicat sector al creației eminesciene, poezia lirică.

N-am putea încheia mai potrivit cele spuse mai sus decât invocind autoritatea în materie a lui G. Călinescu:

„O plăcere și o surpriză este pentru mine versiunea în limba italiană a lui Eminescu” datorată profesorului Mario Ruffini din Torino (*Poesie d'amore*). De la traducerea regrețatului meu profesor Ramiro Ortiz, care era o faptă de pură dragoste pentru România, prof. Mario Ruffini face un salt considerabil. Si lucru notabil, tradătorul nu e poet, traduce literal, însă cu o intuiție uimitoare a tonului eminescian” care „trece inalterat în versiune”, exemplificindu-se în continuare prin strofe „interpretate cu inteligență nuditate și fără contorsiuni prosodice”. Se relevă o singură interpretare discutabilă a traducătorului precum și o simplă inadvertență de informație în *Introducere*¹³.

În articolul nostru ne-am ocupat de traducătorii lui Eminescu, fără să fi avut deocamdată putință să urmărim exemplificările italiene din studiul prof. Gino Lupi (din „Europa orientale”, 1943), înglobind 45 pagini + 2 de bibliografie, nici din acela, monumental, de Rosa Del Conte, *Eminescu o dell'Assoluto* (Colectia „Studi e Testi”, 1943), apărut sub auspiciile Institutului de filologie romanică de la Universitatea din Roma, cuprindând 480 pagini, după cum ne-a lipsit versiunea *Luceafărului* de Mina Boschi, apărută în timpul războiului în „Rassegna Italo-Romena”. Semnalându-le doar, aici, sintem hotărîți ca într-un apropiat viitor să reușim a le consulta.

Chiar cu aceste lipsuri momentane sperăm că cititorul și-a format din prezentul articol o idee istorică și critică asupra traducerilor italiene din Eminescu, de la primele modeste încercări și pînă la ultimele remarcabile realizări, în volum, ale lui Ortiz, Cianciòlo și Ruffini, urcîndu-se neîntrerupt treaptă spre imaginea tot mai adecvată a finalitei culmi a artei poetice românești, Eminescu, astăzi destul de cunoscut și prețuit în Italia.

¹² Aflăm cu plăcere din revista „Secolul XX” (6, 1964, p. 61) că prof. Ruffini va continua munca de traducere din Eminescu.

¹³ Acad. G. Călinescu. *O traducere italiană din M. Eminescu*, în „Contemporanul”, nr. 23, iunie 1964.